

RADZIECKI KATALOG ALFABETYCZNY W BIBLIOTECZNYM SYSTEMIE INFORMACYJNYM

Cz.1. Funkcja i zadania katalogu. Wybór hasła dla opisu głównego.

Radziecka koncepcja katalogu alfabetycznego narodziła się w latach intensywnej pracy nad organizacją bibliotekarstwa w młodym państwie socjalistycznym. Momentem decydującym o konstrukcji katalogu był I Wszechrosyjski Zjazd Bibliografów w roku 1924. Wyrażono wówczas opinię, że opracowanie międzynarodowych przepisów bibliografowania i katalogowania jest tylko kwestią czasu i że wzorem dla takich przepisów może być jedynie anglo-amerykańska instrukcja /stosowana już w tym czasie przez Międzynarodowy Instytut Bibliograficzny w Brukseli/.

Zasady tej instrukcji postanowiono przyjąć za podstawę prac nad przepisami odpowiadającymi potrzebom i zadaniom bibliotekarstwa radzieckiego.

Spośród kilku działających komisji największe osiągnięcia miała komisja katalogowania przy Instytucie Bibliotekoznawstwa Biblioteki Muzeum Rumiancewa. Wydała ona w latach 1928 - 1932 "Instrukciju po sostavleniju alfavitnogo kataloga", wprowadzającą nowe zasady katalogowania. W latach 1941 - 1965 działała "Meždubibliotecznaja katalogizacjonnaja komissija" jej staraniem w roku 1949 ukazała się 1-sza część wielkiego dzieła "Edinye pravila opisanija proizvedenij pečati dlja bibliotečnych katalogov". Instrukcja ta obejmowała różne materiały biblioteczne od książek aż po materiały audio-wizualne, ostatnia część 8-ma wyszła w roku 1969. W roku 1959 zaczęło się ukazywać drugie przerobione i uzupełnione wydanie.

Sprawa katalogowania poświęcono w roku 1965 konferencję naukową odbytą w Moskwie. Decyzją tej konferencji problemami katalogowania

zajęła się działająca do dziś - "Mežduvedomostvennaja ketalogizacionnaja komissija" przy Gosudarstvennoj Biblioteke im.V.I. Lenina w Moskwie. Członkami tej komisji są znani na terenie międzynarodowym bibliotekoznawcy: E.A.Novikova, A.A.Chrenkova, V. A. Vasilevskaja i in. Prace nad radzieckimi przepisami katalogowania szły zawsze w kierunku maksymalnego zbliżenia przepisów dla bibliografii i dla katalogów, ujednoczenia zasad katalogowania dla dużych i małych bibliotek różnego typu. Uwzględniano też zawsze tendencje międzynarodowe, zachowując jednak własną teorię funkcji katalogu.

W okresie Międzynarodowej Konferencji IFLA na temat katalogowania /Paryż 1961/, okazało się, że w zakresie zadań i konstrukcji katalogu, radziecka koncepcja nie różni się od postanowień międzynarodowych. Radziecki katalog alfabetyczny odpowiadał również na pytania:

- czy biblioteka posiada znaną czytelnikowi książkę?
- jakie dzieła danego autora i jakie ich wydania biblioteka posiada?

Odpowiedzi na te pytania udzielał przy pomocy opisów głównych, opisów pomocniczych i odsyłaczy uszeregowanych mechanicznie w porządku alfabetycznym haseł, "prawa autorskie" przyznawał nie tylko osobom, ale również i ośmom zbiorowym.

Różnice między radzieckimi przepisami katalogowania, a wskazaniami międzynarodowymi wywodzącymi się z tradycji amerykańskich, mają źródło w odmiennym pojmowaniu funkcji katalogów bibliotecznych. Dla radzieckich bibliotekarzy katalog jest nie tylko "kluczem do roszyfrowania księgozbioru", ale zgodnie z ogólną polityką biblioteczną - narzędziem pracy politycznej, wychowawczej i oświatowej. Cechą jego jest aktywny stosunek do czytelnika wykluczający wszelki "czysty formalizm". Anglo-amerykańskie przepi-

sy katalogowania i zalecenia międzynarodowe miały zawsze na celu potrzeby katalogu alfabetycznego. W radzieckim bibliotecznym systemie informacyjnym katalog ten jest jednym z wielu. Przez długie lata podstawowymi informatorami dla czytelników były katalogi rzeczowe i bibliografie zalecające. Alfabetyczne, jako formalne były najczęściej katalogami służbowymi, zgodnie z przepisami obowiązywały tylko biblioteki liczące ponad 10.000 woluminów. Na "odkrycie" katalogu alfabetycznego w latach sześćdziesiątych złożyło się wiele przyczyn - najważniejsze to wielostronny rozwój działalności bibliotek i ogromny rozwój zapotrzebowań czytelniczych na konkretną pozycję bibliograficzną.

Wyrazem nowego spojrzenia na problemy katalogu formalnego były liczne publikacje i artykuły, które ukazały się w tym okresie i wciąż jeszcze się ukazują. Podkreśla się w nich, że nowoczesna biblioteka nie może obejść się bez dobrego katalogu alfabetycznego - od niego w dużej mierze zależy efektywność polityki gromadzenia zbiorów, wypożyczanie międzybiblioteczne, a także działalność informacyjna zarówno tradycyjna jak i nowoczesna oparta o maszyny elektroniczne.

"Informacionno - poiskovij sistem" / ИИЦ / traktuje ten katalog jako jedno ze źródeł informacji, a językiem informacyjno-wyszukiawczym są tu hasła opisów. Dla czytelnika ogromne znaczenie mają "zestawy autorskie" haseł osobowych i korporacyjnych. Stwierdza się też, że katalog alfabetyczny na równi z innymi katalogami może być propagatorem książki i jej twórców. Odpowiednia metoda opracowania wydawnictw i właściwa organizacja katalogu nadają mu charakter "aktywnego informatora".

Propagandowe funkcje katalogu zaznaczają się już w problemie wyboru hasła dla opisu głównego.

R o l a o p i s u g ł ó w n e g o - jedno z centralnych zagadnień współczesnych instrukcji katalogowania - była przedmiotem dyskusji na konferencji paryskiej. Przedstawiciel USA Seymour Lubetzky twierdził, że czytelnik poszukuje znanego mu dzieła - opis główny powinien więc reprezentować "jednostkę literacką" tj. dzieło. Przedstawicielka Jugosławii Ewa Verona zajęła stanowisko przeciwne - dzieło jest pojęciem abstrakcyjnym - opis główny musi opierać się o konkretną publikację i reprezentować "jednostkę bibliograficzną" tj. konkretny obiekt.

Radzieccy bibliotekoznawcy nie zgadzają się z żadnym z tych stanowisk, uważając je za zbyt formalne. Opis główny według nich powinien c h a r a k t e r y z o w a ć w y d a w n i c t w o, o wyborze hasła dla niego decyduje przede wszystkim c e l i p r z e z n a c z e n i e c z y t e l n i c z e książki. Podstawą opisu katalogowego jest więc publikacja jako całość - jej forma wydawnicza i jej zawartość. "Edinye pravila" klasyfikują wydawnictwa i w zależności od typu wydawnictwa ustalają najodpowiedniejszy typ hasła dla opisu głównego.

Metoda opracowania wydawnictw zwartych, w radzieckiej terminologii zwanych poprostu książkami, jest tematem pierwszego tomu pierwszej części "Edinych pravil" noszącego tytuł "Opisanie knig". W roku 1959 ukazało się drugie wydanie tego tomu, a w 1967 - "Dopolnenija i izmenenija" do tego wydania. Dopełnienia i zmiany były wynikiem prac konferencji naukowej bibliotek odbytej w 1965 roku, i prac plenum "Mežduvedomostvennoj katalogizacionnoj komisii" obradującej w 1967 r., miały na celu zbliżenie form opisu bibliograficznego i katalogowego, uproszczenie i sprecyzowanie pojęcia hasła korporatywnego i inne drobne zmiany.

Przyjrzyjmy się bliżej jak na podstawie wymienionych instrukcji przedstawia się problem wyboru hasła dla opisu głównego.

Książki, których cechą charakterystyczną jest nazwa autora otrzymują opisy z nazwą a u t o r a i n d y w i d u a l n e g o w hasle. Autorem jest oczywiście bezpośredni twórca dzieła. Jeżeli autorów jest więcej jak trzech - ich nazwa nie jest już dla czytelnika cechą najważniejszą.

Hasło autorskie mogą też otrzymywać wydawnictwa, które w danych wydawniczych wymieniają nazwisko opracowującego. Często bowiem wkład pracy naukowej opracowującego decyduje o wartości dzieła, i nazwisko jego jest wartością informacyjną dla czytelnika. Zdarza się również, że w danych wydawniczych prac naukowych, monografiach, podręczników, pomocy naukowych itp. autor jest nazwany opracowującym. Pod nazwiskiem opracowującego opisuje się również wybory tekstów, zbiorów twórczości narodowej, ludowej itp., wydawnictwa informacyjne jak: słowniki językowe, rzeczowe, terminologiczne itp., informatory naukowe, chrestomatie, twórcze prace bibliograficzne. Opracowujący bibliografie występuje w hasle jako autor, jeśli jest wymieniony na karcie tytułowej publikacji - o umieszczeniu go na karcie lub nie umieszczeniu decyduje norma wydawnicza GOST 7.4-69 "Vychodnye svedenijsa v izdatel'skoj produkciji". "Edinye pravila ... dlja nebol'sich bibliotek" 2-gie wyd. 1968, na s. 274 zamieszczają dokładne wskazówki w jakich wypadkach opracowującego można uznać za autora, a w jakich hasłem staje się tytuł.

Licznie ukazujące się prace zbiorowe i inne "zbiory" kataloguje się pod hasłem t y t u ł o w y m. Są to wydawnictwa dla których tytuł jest elementem najbardziej charakterystycznym lub najłatwiejszym do zapamiętania, a wkład pracy opracowującego nie jest twórczy. Na przykład - zbiory prac różnych autorów ogłoszone pod wspólnym tytułem, zbiory dokumentów historycznych i literackich, materiałów archiwalnych, informatory, tablice cyfrowe,

materiały metodyczne o charakterze programowym, instrukcje, dokumentacje, wzorce, katalogi przemysłowe itp. Tytuł jest również hasłem dla opisów prac więcej niż trzech autorów, choćby wszyscy wymienieni byli na karcie tytułowej i dla anonimów, jeżeli autora nie zdołano wykryć.

Oficjalne, urzędowe wydawnictwa "ciał zbiorowych" opisywane są pod hasłem korporatywnym.

Pojęcie a u t o r a k o r p o r a t y w n e g o przeszło w Związku Radzieckim ewolucję - cytując słowa Samurina - "potrzeba chwili" zdecydowała o jego wprowadzeniu do katalogu. Praktyka i przeprowadzone eksperymenty wykazały jego niezaprzeczalną przydatność nie tylko jako sposobu na wprowadzenie do katalogów bibliotecznych nazw organów rządzących, partii politycznych i innych organizacji i instytucji odgrywających ogromną rolę w życiu nowego państwa socjalistycznego, ale również i jako elementu charakteryzującego wydawnictwo, a tym samym ułatwiającego jego identyfikację. Stosowane początkowo w bardzo szerokim zakresie, obecnie zostało zawężone do określonego typu wydawnictw.

Każde "ciało zbiorowe" zorganizowane, może być autorem korporatywnym - zagadnienie odpowiedzialności prawnej, tak ważne, a nawet decydujące w niektórych innych instrukcjach, według "Edinyh pravil" nie jest traktowane jako kryterium.

"Dopolnenija i izmenenija" wymieniają 6 grup autora korporatywnego -

- 1/ organa prawodawcze, władze centralne i departamenty rządu
ZSRR i wchodzących w jego skład republik
- 2/ lokalne władze i lokalne administracje
- 3/ partie polityczne i inne organizacje różnych typów
- 4/ instytucje, urzędy, przedsiębiorstwa itp.
- 5/ organizacje międzynarodowe

6/ organizacje okresowe /zjazdy, kongresy, sesje, wystawy, festiwale itp./

Zakres wydawnictw katalogowanych pod nazwą autora korporatywnego wyznaczony jest przez charakter i przeznaczenie czytelnicze publikacji. Wyróżnia się wśród nich następujące typy materiałów -

- Dokumenty i materiały wydane przez wyższe organa władzy - Prezydium Rady Najwyższej ZSRR, Radę Ministrów ZSRR, KC KPZR i analogiczne materiały autonomicznych republik,
- materiały dokumentalne - odezwy, manifesty, protokoły, sprawozdania itp.,
- instrukcje i zalecenia KC KPZR i KC WLKZM /Komsomoł/,
- materiały o charakterze informacyjnym - informatory, przewodniki, prospekty, katalogi biblioteczne, muzealne, wydawnicze, firmowe itp.,
- wydawnictwa, w których tytule jest nazwa instytucji, lub jeśli ta nazwa uzupełnia tytuł jako jego nieodłączna część /chodzi tu głównie o wydawnictwa ciągłe/.

Jeżeli wyżej wymienione wydawnictwa podają nazwisko opracowującego, staje się ono hasłem dla opisu dodatkowego.

Wiele innych urzędowych materiałów mających charakter ogólny lub schematyczny - kataloguje się pod hasłem tytułowym. Dla opisów konstytucji, ustaw, rozkazów wojennych, umów międzynarodowych przedrewolucyjnej Rosji i innych obcych państw stosuje się specjalną formę hasła tytułowego hasło f o r m a l n e /zagolovok formy/. Ten rodzaj hasła traktowany jest przez przepisy alternatywnie - występuje albo w opisie głównym, albo w pomocniczym. Hasło formalne polega na umieszczeniu na czele opisu nie pierwszego wyrazu, a wyrazu oznaczającego formę opisywanego dokumentu - np. "ustawa", "konstytucja" itp. Jest to odstępstwo

od mechanicznego traktowania tytułu, podyktowane względami praktycznymi.

Aby katalog mógł odpowiadać na pytanie "jakie dzieła danego autora znajdują się w bibliotece" - hasło musi być podane w formie jednolitej.

Według "Edinyh pravil" dla nazwy osobowej musi to być "najbardziej znana lub najbardziej prawidłowa forma nazwiska. W wypadku hasła korporatywnego zagadnienie jest bardziej skomplikowane. Dla każdej z sześciu grup autora korporatywnego ustalono schemat formy hasła - dla grupy 1-szej /organa prawodawcze .../ hasło zaczyna się od nazwy kraju, dla 2-giej /władze lokalne/ od nazwy miejscowości, 3-cia grupa /partie polityczne i inne organizacje /otrzymują pełną oficjalną nazwę z zachowaniem skrótów dla określonych jednostek /KPSS, VLKSM, VCSPS, DOSAAF, ROKK/, publikacje 4-tej i 5-tej grupy /instytucje, urzędy itp., organizacje międzynarodowe/ zachowują w hasle pełną nazwę z wyjątkiem bardzo znanych i powszechnie używanych skrótów jak UNESCO, ONZ, FAO itp., jeśli instytucja znana jest pod jakąś indywidualną, specjalną nazwą, umieszcza się tę nazwę na czele hasła. Materiały 6-tej grupy /organizacje okresowe/ zależnie od charakteru "instytucji okresowej" kataloguje się pod jej własną nazwą, lub pod nazwą instytucji organizującej zjazd lub konferencję i uczestniczącej w niej. Np. "S'ezd pisatelej SSSR", ale - "KPSS. S'ezd, 24-j".

Klasyczne dzieła literatury narodowej, powszechnie znane eposy narodowe grupuje się w katalogu pod hasłem u j e d n o l i c o n y m. Hasłem tym jest oryginalny tytuł dzieła - używając terminologii Lubetzky'ego i Verony - opis główny reprezentuje w tym wypadku "jednostkę literacką". Wszystkie przekłady dzieła otrzymują hasło w języku oryginału np. "Słowo o wyprawie Igora", "Chant du prince Igor", "Slovo o pluku Iгореve" i inne przekłady

otrzymują w haśle jedną formę - " Слово о полку Игореве " Zalecenia międzynarodowe proponują hasło ujednoczone w języku oryginału, lub w języku kraju, którego dotyczy instrukcja.

Opis główny, który charakteryzuje cel i przeznaczenie wydawnictwa, nie zawsze pozwala na zidentyfikowanie publikacji. W takim wypadku radzieckie przepisy katalogowania stosują opisy pomocnicze. Rozbudowana sieć opisów pomocniczych w określonych wypadkach spełnia różne role - opisy dodatkowe mogą być inną wersją opisu głównego, mogą go uzupełniać, lub też informować o przedmiocie dzieła - opisy analityczne charakteryzują część lub fragment dzieła - opisy seryjne charakteryzują zbiór dzieł. Zarówno problem identyfikacji książki na podstawie jej cech wydawniczych, jak i problem grupowania "zestawów autorskich" rozwiązywany jest przy pomocy wszystkich rodzajów opisów.

Główną informacją udzielaną czytelnikowi poprzez opisy główne we wszystkich katalogach bibliotecznych i bibliografiach jest informacja o typie wydawnictwa i jego czytelniczym przeznaczeniu. Zasada "jednej karty" /opis główny powielony dla wszystkich katalogów/ zobowiązuje bibliotekarzy radzieckich do szerszego spojrzenia na sprawy opracowania - celem przepisów katalogowania jest zadanie, aby właściwa książka poprzez wszystkie katalogi trafiła do właściwego czytelnika.

Tematem drugiej części niniejszego opracowania będą zadania organizacji katalogu alfabetycznego.

Dla lepszego zorientowania czytelników we współczesnych radzieckich przepisach katalogowania, podaję ich wykaz.

W latach 1949 - 1971 ukazały się następujące wydania "Edi-
nych pravil", instrukcji katalogowania obowiązującej biblioteki
ZSRR -

Edinye pravila opisanija proizvedenij pečati dlja biblioteč-
nych katalogov.

Č. 1 - 8. M. - L., 1949 - 1970.

- Č. 1. Vyp. 1. Opisanie knig. M., 1949 334 s.; 2-e izd. ispr.
i dop. M., 1959 669 s.
Vyp. 2. Organizacija alfavitnogo kataloga knig. M., 1952
49 s.; 2-e izd. ispr. i dop. M., 1961 163 s.
- Č. 2. Opisanie periodičeskich izdanij. L., 1954 132 s.; 2-e izd.
ispr. i dop. M., 1966 162 s.
- Č. 3. Opisanie kartografičeskich izdanij. L., 1952 64 s.; 2-e
izd. ispr. i dop. M., 1970 126 s.
- Č. 4. Opisanie notnyh izdanij. L., 1952 64 s.; 2-e izd. ispr. i
dop.: Opisanie not i zvukozapisi. M., 1963 167 s.
- Č. 5. Opisanie pečatnoj grafiki. L., 1958 90 s.; 2-e izd. ispr.
i dop. M., 1967 92 s.
- Č. 6. Special'nye vidy techničeskich izdanij. M., 1957 119 s.;
2-e izd. ispr. i dop.: Opisanie specialnyh vidov
techničeskoj dokumentai i literatury. M., 1969 143 s.
- Č. 7. Opisanie zvukozapisi i audiovizual'nych materialov. M., 1968
78 s.
- Č. 8. Opisanie listovok obščestvenno-političeskogo soderžanija.
M., 1969 88 s.

Edinye pravila opisanija proizvedenij pečati dlja biblioteč-
nych katalogov. Dopolnenie ko 2-mu izd., č.1, vyp.1. Opisanie
inostrannyh knig vtoroj poloviny XVI i XVII v. M., 1967 97 s.

Edinye pravila opisanija proizvedenij pečati dlja biblioteč-
nych katalogov. Dopolnenie k č.1 i 2. Opisanie knig i periodičes-
kich izdanij na jazykach narodov Azii i Afriki. M., 1969 292 s.

Dopolnenija i zmenenija k "Edinym pravilam opisanija proizvedenij pečati dlja bibliotečnych katalogov. Č. 1.Vyp.1. 2-e izd.ispr. i dop. 1960" M., 1962 63 s.

Edinye pravila opisanija proizvedenij pečati dlja katalogov nebol'sich bibliotek i bibliografičeskich ukazatelej. M., 1953 176 s.; 2-e izd. M., 1954 176 s.

Edinye pravila opisanija proizvedenij pečati i organizaciji alfavitnogo kataloga dlja nebol'sich bibliotek. M., 1963 301 s.; 2-e izd. M., 1968 320 s.; perepeč. 1971.

Pravila opisanija knig i sostavlenija alfavitnogo kataloga dlja sel'skich bibliotek. M., 1964 51 s.

Jadwiga Olczak